

Др Зденко ЛЕВНТАЛ

ИЗВЕШТАЈ О ЦРНОЈ ГОРИ И ЊЕНОМ САНИТЕТУ У РАТУ 1876—8 ГОДИНЕ

Трагајући за грађом о медицинским везама Велике Британије и југословенских народа у прошлости¹⁾, наишао сам на низ, досад необјављених, података у архиву Главног одбора Британског друштва Црвеног крста у Лондону. Ради се у првом реду о извештајима опуномоћеника тог Друштво као и шефова појединих његових мисија²⁾ из ратова наших народа крајем прошлог и почетком овог века. Међу тим извештајима налазе се и два који се односе на Црну Гору. О првome ће бити овде реч, док се други односи на рад болничке јединице коју су почетком 1915 Британски црвени крст и Ред св. Јована упутили у Црну Гору³⁾ и која је под управом др F. G. Clemowa неко време радила у Пљевљима, а затим се са српском војском повукла у Албанију.

У штампаном извештају који носи наслов „Извештај о операцијама Британског националног друштва за помоћ болеснима и рањенима у рату — Руско-турски рат 1877—78“⁴⁾ помиње се на два места (стр. 7 и стр. 12—13) мисија Johna Ferleуа, који је у лето 1878 год. упућен у Црну Гору да би на лицу места испитао потребу евентуалног упућивања британских лекара и помоћног особља. Док се у првој белешци с неколико реченица само резимира исход његове мисије, на стр. 12 и 13 помињу се неке чињенице које допуњују текст Furleуovог извештаја који објављујемо у целини. Будући да је Furleу одржао обећање дато приликом

¹⁾ Левнтал, З. Преглед историје југословенско-британских медицинских веза. Биће објављен под „Санитет“ у Енциклопедији Југославије.

²⁾ Левнтал, З., Стране санитетске мисије у Српско-бугарском рату 1885/6. Војно-санитет. преглед, 1958, 11, 860—865.

³⁾ Reports of the Joint War Committee-British Red Cross Society and Order of St. John. 1914—1918, Лондон.

⁴⁾ Reports of the Operations of the British National Society for aid to the Sick and Wounded in War. — Russo-Turkish War 1877—78. Лондон. — Британско национално друштво за помоћ болеснима и рањенима у рату је старо име организације која касније добија назив Британског друштва Црвеног крста. Ред св. Јована је удружење са сличним циљевима. У ратним условима обе организације формирале су координациони одбор Joint War Committee

своје посете и одмах по свом одласку из Црне Горе упутио на Цетиње, између осталог материјала, кињин и хируршке потрештине, један ратни дописник јавио је у Лондон да су се руски лекари дивили хируршким инструментима, а нарочито лаким металним повескама за преломе екстремитета, какве они нису познавали. Ferley се с архимандритом Љубишом,⁵⁾ ради лакшег пребацивања рањеника, договорио да ће се успоставити неколико одмаралишта — успутних станица — између фронта и престонице, па је у ту сврху у Црну Гору послато 80 фунти стерлинга и 250 чаршава, а сем тога и 204 дуга капута и 400 кошуља за реконвалесценте који су обично с врло лошом одећом напуштали болнице.

Даље се помиње сума од 50 фунти стерлинга која је додата фондovima из којих је делио помоћ Американац Stillman који се налазио са црногорском војском као дописник енглеског листа »Times« и који је одлично познавао земљу и њене прилике. Ferley је оставио још и суму од 470 фунти стерлинга (која је укључивала и 20 фунти поклоњених од стране барона L. de Bassiegea испред Француског протестантског одбора у Паризу) у рукама државног секретара Dubya и Петра Василчикова, управника болница Руског црвеног крста у Црној Гори (којег је после наследио генерал Зубов)⁶⁾. Сва су ова лица, а исто тако и кнез Никола, изразила признанје и захвалност Британском друштву за помоћ на његовим филантропским напорима.

На крају овог дела извештаја наглашава се да се детаљи о подели помоћи налазе у кореспонденцији оних који су обавили тај посао, а главни извештај о издацима дат је у додатку. Објашњава се да сума од нешто више од 1000 фунти не може да буде основа за прављење упоређења, будући да је у Црној Гори од стране Руског црвеног крста већ у целости било организовано пружање медицинске помоћи, и то, с обзиром на ванредне тешкоће, са успехом, тако да је преостало врло мало што би Британско национално друштво за помоћ у оквиру својих активности могло још да учини.

⁵⁾ Архимандрит Висарион Љубиша био је први претседник Друштва црногорског Црвеног крста које је основано 13 јануара 1876.

⁶⁾ У Споменици 1876—1936 Друштва Црвеног крста Краљ. Југославије, Београд, 1936, стр. 184, налазе се и следећи подаци о руској медицинској помоћи. Руски црвени крст послао је већ септембра г. 1875 свом конзулу у Дубровнику 10.000 рубаља за херцеговачке избеглице у Далмацији, а у току 8-месечног боравка мисије П. Василчикова слао је у Црну Гору по 10.000 рубаља месечно за помоћ рањеницима, сем око 10.000 кг санитарског материјала и прибора. После одласка мисије, која је сав свој преостали материјал предала Црногорском црвеном крсту, помоћ из Русије је и даље стизала, све до закључења мира с Турском, г. 1878. Руске болнице налазиле су се на Цетињу (70 постеља) и Грахову (30 постеља), док се једна амбуланта налазила у Даниловграду. У мисији је радило 4 лекара, 10 сестара, 1 апотекар и већи број помоћног особља.

Колико је нама познато, горњи подаци досад нису објављивани, сем што се у чланку о санитетској служби у Црној Гори објављеном у Записима⁷⁾ 1941 помиње следеће: „...1875 Друштво Црвеног крста са Цетиња шаље апеле за помоћ „на све стране“, те долазе прилози и помоћ из Русије, Енглеске, Италије, Аустрије и Француске. „Према саопштењу друга Ђ. Пејовића, ни у Државном архиву нити у Архивском одељењу Државног музеја у Цетињу нема података о боравку опуномоћеника Furleya у Црној Гори. Изгледа да Furleya помиње Владан Ђорђевић⁸⁾.”

Иако је његов извештај, с обзиром на врло кратак боравак у Црној Гори и у малом броју његових места, могао да да само површну слику прилика, особито здравствених и саобраћајних у оно тешко ратно време, сматрамо корисним да га објавимо у преводу у целости.

ИЗВЕШТАЈ *JOHNA FURLEYA* О БОЛЕСНИЦИМА
И РАЊЕНИЦИМА У ЦРНОЈ ГОРИ

Задар, 30 августа 1877

Драги пуковнице Loyd—Lindsay,

Будући да сам добио задатак да пођем у Црну Гору од стране Британског националног друштва за помоћ, да бих поднео извештај о стању болесних и рањених војника те државе, и да, ако се укаже потреба, предузнем потребне мере за њихово збрињавање, отпутовао сам из Енглеске ноћу у четвртак 15-ог ов. месеца, стигао у Париз 16-ог, у Торино 17-ог а у Трст рано ујутро 18-ог. Један брод аустриског Лојда спремао се да крене у Котор кроз два сата. Захваљујући љубазној пажњи британског вице-конзула госп. Вроска и господе Морпурго и Parente, за које сам понео писмене препоруке, био сам у могућности да завршим све своје припреме и да будем на броду у одређено време.

Четири дана касније, између 7 и 8 часова увече, искрцао сам се у Котору. Ту ми се нашао при руци госп. Јакшић, агент аустриског Лојда, па смо у року од пола сата најмили једног

⁷⁾ Записи, 1941, XXV, стр. 227.

⁸⁾ Др Владан Ђорђевић, иницијатор оснивања Црвеног крста у Србији, говорио је о странијој санитетској помоћи Црној Гори у једном од својих предавања у Београду (8 јануара 1876) која су претходила организовању Друштва српског црвеног крста (25 јануара т. г.). У поменутом предавању (в. „Црвени крст на белој застави, Београд, 1876) Ђорђевић помиње да су Руси дали 100.000 рубаља за помоћ жртвама у Херцеговачком устанку и болници кнеза Василчикова, да је стигла помоћ из Париза и Холандије, да је Међународни комитет за приватну помоћ рањеницима и болесницима решио да пошаље помоћ и да се у Лондону под управом *Džona Ferlida* (вероватно Ферлија (!?), како би могло да се изговара име *Furleya*.) образован одбор за помоћ „жртвама турског варварства“.

„драгомана“ (човека који се старао о мом скромном пртљагу) и два коња. Тачно у 3 часа изјутра почео сам да се Скалом пењем у брда.

Ако ћу с извесном опширношћу забележити своја лична искуства с овог путовања, мислим да ћу најбоље испунити задатак своје мисије. Потешкоће у начину како би се организовао неки редовни систем помоћи црногорским страдалницима у садашњем рату могу да се оцене само ако се познаје данашње стање земље и њених унутарњих комуникација. Котор и Рисан представљају главне пијаци за Црну Гору, а сва се роба мора преносити на леђима коња или жена. Которска Скала је уска галерија која иде у цик-цаку уз саму стрмину планине, и на многим местима нема довољно простора да, без извесног маневрисања, један коњ прође поред другог. С висине од неколико стотина стопа може да се баци камен на полазну тачку близу обале у Котору.

Око 7 часова изјутра стигао сам у једну оазу усред пустих сивих стена. То су били Његуши, скупина сиромашних колиба, окружених малим насадима кромпира, кукуруза, јечма итд. Како се на једној од највећих међу овим кућама вијорила застава Црвеног крста, рекао сам да се упита да ли бих могао да уђем. Ову болницу води један руски лекар са три сестре и у њој се сада налази 25 рањеника. Обавештен сам да им ништа не недостаје што би било од апсолутног значаја, али да би њиховој удобности допринело кад би им послали дувана. Обећао сам да ћу испунити ову жељу. Како је Ловћен посве близу, омогућено је снабдевање стврднутим снегом, што је велик луксуз у овим страшним врућинама.

Наставивши пут стигао сам на Цетиње између 10 и 11 часова. Главни град Црне Горе налази се у средини мале долине опкољене стенама кречњака, а има свега једну улицу, слично као села у Ирској. Нисам видео ниједне трговачке радње нити ишта на продају сем воћа. За време мог боравка био сам примљен врло љубазно од стране госп. Василчикова, делегата Руског црвеног крста, госп. де Спеуга, секретара руског генералног конзула и друге господе која се овде налазе под заставом Женеве.⁹⁾ Госп. Василчиков ме пратио кроз болницу која има 150 пацијената. Неки од ових смештени су у две велике зграде, док се 30—40 налазе под шаторима. Руско особље је бројно и потпуно комплетно, тако да је дорасло свим садашњим задацима. Сматрам да би било немогућно наћи неког ко би боље одговарао за место директора болница у овим заиста нередовним приликама од госп. Василчикова. Он се одликује љубазношћу, тактом и преданошћу свом ра-

⁹⁾ Женевска конвенција из год. 1864 о заштити рањеника и здравственог особља у ратовима. Црна Гора је приступила овој конвенцији 29 новембра 1875.

ду, као и свим другим особинама које су потребне на таквој дужности. Све док он буде остао овде, ја сам уверен да ће активност коју он надзире бити успешна колико је то год могућно у земљи каква је Црна Гора.

Имао сам разговор и с Архимандритом који је претседник локалног Црвеног крста¹⁰⁾ — тела које постоји само теоретски, а добио сам и многе корисне савете од стране госп. Дубуја, Швајцарца који се налази на дужности приватног државног секретара.

Могao сам да се задовољим обавештењима која сам добио из ових разноврсних извора, али сам осећао да не би требало да завршим своју мисију све док не одем на поприште садашњих непријатељстава, нарочито због тога што би ми само то омогућило да упознам начин како се обавља транспорт рањеника.

Провео сам једну ноћ на Цетињу и следеће вечери, пошто сам узео одморне коње и водиче, кренуо сам у правцу војног логора код Никшића. Један перјаник Кнежеве телесне гарде био је одређен да ме прати. Први је одмор био у Ријеци, у селу које се налази у плодној долини с обиљем воде. Ту сам се задржао од 11 часова ноћу до 4 ујутру. За време следећих осам часова пењали смо се горе-доле по стеновитим странама планина и сретали ретко покоју жену, али готово ниједног мушкарца. Било је немогућно наћи макар и кап воде. Око подне зауставили смо се пред једном колибом, али како је ова била заузета стоком, а и у другом погледу није била пријатна, препоручили су ми да се одморим у једној суседној цркви. У овом скромном светишту које је имало голе зидове с малим отворима за пуцање, налазило се око 80 пушака произведених у Лијежу и неколико сандука муниције, од којих ми је један послужио као јастук.

После предаха од три сата продужили смо пут и око вечери имали задовољство да угледамо испод себе плодну долину у којој се налази град Спуж. Спуштајући се према долини срео сам руског лекара с око 30 рањеника које је водио на Цетиње. Коњи су чупали оскудну траву коју су налазили међу стенама, док су људи лежали унаоколо на земљи. Лекар ми је рекао да намерава да стигне у Ријеку око поноћи где ће остати до 5 сати ујутро, па ће тада продужити до Цетиња. Он очигледно није познавао пут и ја сам га убеђивао да ће му бити потребно најмање два дана. Жалосно је размишљати о томе колико патњи изазива такво путовање. Да су ови људи припадали било којој другој европској држави, ја бих рекао да га неће моћи преживети.

Између 9 и 10 сати увече стигао сам у Даниловград, с његовом једином улицом сиромашних колиба. У току 27 сати нисам био у могућности да дођем до било какве хране сем нешто млека. Овде ме дочекао секретар претседника Сената који ми је указао

¹⁰⁾ Друштво Црногорског црвеног крста основано је јануара 1876.

све гостопримство које су околности допуштале. Већина становника спавала је на улици или у пољу иза кућа. Умотани тако у њихову сиву ћебад, било је врло тешко разликовати их од стена.

Путовали смо коњима од 6 до 7 ујутро до Орје луке, једне од Кнежевих кућа, у којој је у том часу живео Божо Петровић, претседник Сената и командант Јужне армије. Овај је господин био васпитаван у Француској и одликује се ванредном интелигенцијом и енергијом. После полчасовног разговора који ми је с црногорског гледишта објаснио узроке садашњег рата, мој мали караван наставио је свој марш кроз уску и заиста лепу долину наводњавану богатим изворима. Ускоро смо наишли на трагове недавног марша Сулејман-паше од Никшића према Подгорици. Свака је кућа била рушевина, а ту и тамо нашли смо несахрањена тела људи и коња.

Кад смо напустили долину пут је опет много личио на онај којим смо пролазили претходног дана. Ништа сем голих стена, а жега је била тако велика да је кожа наших ципела дословце пуцала у парчад као угљенисано дрво. На крају, после врло мучног успињања, нашем се погледу указала равница Никшића с малом тврђавом на њеној крајњој ивици. Око средине послеподнева стигли смо у логор црногорског Кнеза. Госп. Stillman, Американац који се налазио с овом армијом и одлично познавао земљу, дочекао ме је врло љубазно и претставио ме седморици или осморици госпде која су се налазила при Врховној команди. Нешто касније Његова Висост примила ме је у аудијенцију. Изразио је признање Британском националном друштву за помоћ и додао да се нада да Британце не покреће само осећање милосрђа према Црногорцима, него да осећају праву симпатију за њихову ствар.

За Кнежевом трпезом, за коју сам има част да будем позван, а која је била спремљена под малим заклоном од грања, налазили су се пуковник Богољубов и капетан Геслер од стране руске армије, пуковник Thoemel, аустриски дипломатски изасланик, и његов секретар капетан Sauerwald; госп. Stillman, руски генерални конзул Јонин; италијански конзул госп. Durando, Војвода Pasquy Vivaldi — један италијански добровољац и госп. др Feuvrier, претставник француске армије, сада лекарски пратилац Кнежев. После сам имао уз логорску ватру још један разговор с Његовом Висости, приликом којег ми је потпуно разложио потешкоће болничког управљања у његовој земљи.

Руска пољска болница (амбуланта) је овде заиста комплетна, а рањеници се одавде пребацују до Жупе, око три часа даље у позадини.

Како у близини нема ниједне куће, сви спавају или под шатором или у колибама од грања или пак под ведрим небом. За мене је постављен један турски шатор за заклон, али сам ипак

осећао да је ноћ врло хладна а трава влажна од обилне росе. Будући да сам прикупио сва обавештења потребна за испуњење моје мисије, ја сам следеће вечери у 6 часова напустио логор. За време мог бављења био сам предмет необичног гостољубља, али сам нарочито обавезан госп. Stillmanу и др Feuvrier¹¹⁾, који су учинили све што су могли да ми буду од помоћи.

Путовао сам већ око 1 сат кад приметих облак коњаника како у пуном галопу брише преко равнице. Један од њих одвојио се од осталих, а мој перјаник је приметио да је то Кнез који је долазио к нама. Пошао сам му усусрет. Он ми је изразио своје жаљење што је ујутро био присиљен да оде из логора пошто је био обавештен о једном турском покрету иза Никшића. Изразио је жељу да пренесем његову благодарност Националном друштву за помоћ за његову добру намеру. Пошто ме је поверио бризи перјаника, пожелео ми је срећан пут и наставио својим путем којим се враћао у логор.

Остављајући за собом долину, изгубили смо из вида црногорске ватре и поново смо почели да се пењемо уз планине. Ишли смо све до 11 часова, кад смо стигли до једне колибе. Око ње је лежало неколико људи, жена, деце, коња и крава, и како није било изгледа за бољи смештај, ми смо се снашли на сличан начин све док нас око 3 часа ујутро није потерала хладноћа. Како сам био решио да стигнем у Котор на време, да бих стигао на брод који је полазио у уторак ујутро, ми смо упорно наставили пут кроз следећих осам часова и око 11 часова се спустили на мало Граховско Поље. Овде смо, у кући која је била боља од свих других откад смо пошли из Цетиња, провели време до 4 после подне. Ускоро после тога прешли смо далматинску границу и продужили војном цестом коју је недавно изградила Аустрија. На овој галерији која вијуга дуж стеновите и стрмоглаве косе превоја, сретали смо дуге поворке жена и коња који су преносили храну, углавном хлеб и сланину, у црногорски војни логор. Још увек се није могло доћи до воде. Откако смо кренули из Грахова па све док нисмо стигли до једног бунара близу Рисна, нисмо могли да добијемо ни капи нечег што се могло пити. У Рисан смо

¹¹⁾ Dr Feuvrier, којег Furley овде помиње као Француза, вероватно је идентичан са Швајцарцем dr Ferriereom који је 9 јануара 1876 стигао на Цетиње као члан делегације, у којој су се налазили још и A. Humbert и Ch. Goetz, а коју је Међународни комитет Црвеног крста упутио у Црну Гору да би помогла при формирању новог друштва Црвеног крста и у организовању помоћи рањеницима. Ова екипа је у манастиру Св. Луке у Жупи Никшићкој основала болницу с 22 постеље, а сем тога је у току свог двомесечног боравка лечила амбулантно око 300 болесника, већином херцеговачких избеглица. (Цит. Споменица, стр. 180—4) Dr Ferrierea помиње и Вл. Борђевић (в. Срце и душа Европе, Београд, 1927, стр. 29), као лекара који је с др Војом Суботићем у Балканском рату управљао Петом резервном болницом Црвеног крста у Београду.

стигли у 9 часова, после 27 часова форсираног хода, сем оних кратких предаха које сам поменуо. Треба само још да додам, у вези с мојим путовањем, да сам о поноћи изнајмио чамац који ме је око 4 часа ујутро, у Котору, пребацио на „Малту“, брод аустриског Лојда. На том броду се сада враћам на Ријеку.

Бојим се да сам Вам досађивао овим појединостима, али сам Вам мало пре већ објаснио разлоге због којих сам желео да Вам изнесем своје лично искуство. Стога се више нећу извињавати. Сматрам неопходним да Ви и Друштво добијете што тачнију претставу о тешкоћама на које се наилази при покушају да се организује болничка помоћ у Црној Гори. За време мог шестодневног марша био сам 61 час што на ногама што у седлу. Изузевши врло кратко време које сам провео у равницама, нисам видео ни 50 јарди цесте где би два коњаника могла да јашу упоредо. Исто тако нисам видео ниједно возило на точковима било какве врсте. Истина, срео сам један точак близу Ријеке, али је то био феномен.

Потпуно сам свестан да се наше Друштво, кад би његова помоћ била потребна, не би зауставило ни пред каквом запреком. Али у овом случају помоћ у особљу није потребна. Ја ћу сада укратко да објасним своје разлоге, а затим ћу указати на начин како бисмо незнатним издацима могли материјално доприније циљу који смо имали у виду. Целокупна болничка организација црногорске армије је сада у рукама Руског друштва Црвеног крста. У начелу постоји и у Црној Гори један огранак Друштва — али уствари њега нема. Укупан број оних који се сада налазе у болницама је 300 и снажна екипа руских хирурга, болничара и сестара потпуно је дорасла и већем броју, чак и кад би дошло до борби на истоку Црне Горе, где сада, мислим, они немају својих претставника.

Руси су заиста узели потпуно у своје руке ову област каритативног рада — толико колико им то становници земље допуштају — и њихов је рад на висини. Свако друго друштво које би послало хирурге или сестре морало би неизбежно да подреди све добровољце руској управи. Нисам у могућности да проценим, чак ни приближно, број рањених који су се вратили својим кућама. У Црној Гори, ако је неко рањен, а може још да пузи, сакриће се било где и препустити своје лечење богу и домаћем ваздуху. Кнез ми је причао како је срео неког човека који је имао прелом бутне кости, а који је упорно тражио да га подигну на коња и кренуо даље без обзира на болове које је морао да трпи. Ови се људи плаше хируршких интервенција и више воле да умру него да изгубе руку или ногу. Како су све цркве, школе и судови затворени, и свака цивилизована делатност уступила пре дужег времена место ратовању, не постоји начин да се утврди колике су жртве у животима које је ова земља поднела нити колико сада има сакривених оних који су рањени или болесни.

Транспортна средства су посве недовољна, но ја мислим да сам то већ довољно објаснио и образложио. Не бих желео у вези с тим ма у најмањој мери да окривим Руско друштво које је већ обавило више посла него што би се оправдано могло да очекује.

Транспорт рањеника мислим да треба препустити самим становницима. Ја сам много размишљао о том питању, али нисам успео да нађем могућности како би транспорт могло да поправи неко страно друштво, а да не утроши толико новаца колико не би било у сразмери с обимом борби које се воде у овој земљи. Сваком тежем рањенику сада треба осам лица за пренос до болнице, четворица за носила и четворица за смену. То је велик губитак људства за борбени састав, али ми немамо везе с овим видом проблема. Француски каколет¹²⁾ би овде био некористан. У првом реду — мали домаћи коњи нису довољно снажни да би могли да преносе по два човека у овим стеновитим планинама. Друго — за њих не би било довољно простора на цестама. Одлични план за транспорт рањеника у планинским пределима који је замислио барон Mundy¹³⁾ такође би овде био неостварљив. Ниједан човек не може да носи другог на било коју удаљеност по црногорским путевима. Не остаје ништа друго до обична носила од платна препуштена самим домороцима.

Једна сугестија коју сам се решио да дам како Кнезу тако и Архимандриту могла би да буде од велике помоћи, ако буде прихваћена. Описао сам већ путеве и раздаљине које треба преваљити пре но што се може доћи до нешто воде или парчета хлеба. Ако би се ту и тамо понека црква или школа претворила у станицу у којој би се рањеници могли да одморе неколико сати, а која би била снабдевена макар само хлебом и водом, избегао би се велики део непотребних патњи. Ја сам већ предао извесну суму новаца у ту сврху и Архимандрит ми је обећао да ће уложити све напоре да се остваре моје препоруке. Маларија је почела да наноси велике штете, и међу стварима неопходно потребним које сам обећао налази се кинин.

Остаје један начин којим би наше Друштво могло да учини велике услуге, а то је питање одевања рањених. Мушкарци су ето у борби већ две године а жене свакодневно заузете снабде-

¹²⁾ Каколет је врста самара који омогућује транспорт двојице рањеника на једном коњу, у седећем или лежећем положају. Употребљавао се у многим ратовима, између осталих и на Солунском фронту и у Шпанском грађанском рату.

¹³⁾ Барон dr Mundy био је инспектор свих српских и страних (сем руских) резервних болница и превијалишта у Првом српско-турском рату год. 1876. За време Српско-бугарског рата, год. 1885/6, дошао је поново у Србију као командант санитетског воза аустриског Малтешког витешког реда и учинио велике услуге у евакуацији рањеника на линији Ниш — Београд. Он је вршио надзор над болницама које су водили аустријски лекари, а опремио је и први српски санитетски воз.

вањем војске. Болесници, кад напуштају болницу, често су дословце без икакве одеће и болно је помислити како се неће моћи избећи страдања у току следеће јесени и зиме. За ту одећу, која је неопходно потребна, такође ћу се заузети чим се вратим у Лондон. Стога сам настојао да са што мањим одлагањем завршим своју мисију и да утврдим садашњи положај болесних и рањених Црногораца. Ви сте вероватно приметили да је њихов број сразмерно мален и да он не би требало да прелази могућности саме државе која се решила да ступи у рат. Но овде је све изузетно и, на несрећу, ратовање изгледа да претставља главно интересовање мушкараца који су сви војници и не примају за то плату. Сем тога, оно мало обрадиве земље која се може наћи у Црној Гори лежи сада већим делом пуста. Благослов који се изговара над дечаком који се тек родио изражава наду да он неће умрети у постељи, а пиштољ је прва играчка која му се ставља у руку.

Остаћу дан-два у Трсту да бих набавио и послао на Цетиње нешто ствари које сам обећао у име Друштва. Остављам све остале детаље до часа кад ћу имати пријатност да Вас поново видим.

У нади да ћу стићи у Лондон готово тако брзо као и ово писмо ја сам, драги Пуковниче Loyd-Lindsay,

Ваш врло искрени

John Furley